

РЎЗНОМАИ «ШАМС-УН-НАҲОРИ КОБУЛ» МАНБАИ ПАЙДОШИ РЎЗНОМАНИГОРӢ ДАР АФҒОНИСТОН

Муборизаи қаҳрамононаи мардуми Афғонистон барои истиқлолият диққати мардуми тараққипарвари дунёро ҳама вақт ба худ ҷалб намудааст. Ҳамчунин, рӯз то рӯз таваҷҷӯҳи бештаре ба таърихи фарҳанги ин кишвар ва ҳолати имрӯзаи он дода мешавад.

Матбуот ва наشري литографӣ дар мамлакатҳои мусулмони Шарқ, аз ҷумла Афғонистон, назар ба дигар кишварҳо дертар ба вуҷуд омад. Сабаби асосӣ вазъияти ногувори иқтисодии мамлакат ва ҳамзамон, мавқеи ҷуғрофии он мебошад.

Дар давраи гузаронидани ислоҳот дар Афғонистон, мактабҳои нав бунёд ёфтанд. Теъдоди зиёди ҷавонон барои таҳсил ба Аврупои Ғарбӣ фиристода шуданд ва ҳамчунин дастгоҳҳои таъбу нашр, ки рӯзномаҳои замонавӣ, китобҳои дунявӣ ва дигар ҳуҷатҳоро чоп мекарданд, харидори шуда ба кишвар оварда шуданд.¹

Новобаста ба шумораи зиёди адабиёти чопшуда оид ба таърихи Афғонистон, хусусан, охири солҳои 60 ва миёнаҳои солҳои 70 – уми асри XIX, то ҳол ба хонандаи имрӯза ном ва шумораи як қисм ва рӯзномаҳое, ки дар ин замон ба нашр расидаанд, возеҳу рӯшан ва аниқу дақиқ нестанд. Чунин ҳолат зарурати баррасӣ ва таҳлилу омӯзиши воқеаву ҳодисаҳои гуногуни дар кишварҳои Шарқи Наздик рухдодаро ба миён меорад.

Чуноне ки маълум аст, таърих на аз рӯи гуфтаҳои тафаккури оммиёна, муболиғаҳои шахсони алоҳида, таҳлилу омӯзиши рӯякӣ, балки аз рӯи зиндагии воқеии ин ё он халқ бо истифодаи ҳамаи сарчашмаҳое, ки дар онҳо фарҳангу тамаддун, кору амал, осору эҷод, урфу одат ва дигар унсурҳои зиндагии мардум таҷассум ёфтааст, шакл гирифтааст.

Вазъияти ногувори ҷомеаи Афғонистони онрӯза барои рушди ҷаҳонбинии ва тафаккури мардум монеаҳои зиёд дошт. Кишвар аз ҷиҳати иқтисодию, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ^(ам)хеле қафомонда буд. Дар ҳамин шароити вазнин дар Афғонистон матбуот пайдо шуд ва соли 1873 дар Кобул рӯзномаи «Шамс- ун- наҳори Кобул» ба нашр расид.²

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки дар асоси таҳқиқоти олимони шинохтаи шӯравӣ, ба монанди В.В. Бартолд, Ю.В. Ганковский, В.А. Ромодин, Л.Р. Полонская, Н.А. Дворянков, Р.Т. Ахрамович, И. Усмонов, Ҳ. Назаров, С. Асадуллоев, С. Мирзоев ва дигарон бо илова аз манбаъ ва сарчашмаҳои навин нақши ин рӯзномаро дар пешбурди ислоҳотҳои фарҳангӣ ва умуман нақши матбуоти давриро дар тараққиёти маданияту тафаккури ҷомеаи кишвари Афғонистон охири асри XIX таҳлилу барраси намоем.

¹ И.Л. Яворский. Путешествие русским посольствам по Афганистану и Бухарскому ханству в 1878-1879 гг., т.1. СПб, 1883, с. 330.

² Ниг. История Афганистана. М., 1982, с. 160

То пайдоиши матбаа дар Афғонистон уламои исломӣ ва як қисми аҳолии босавод донишҳои анъанавии диниро хуб аз бар мекарданд ва дар маҷмӯъ адабиёти дини дар байни мардум таъсир ва шӯҳрати зиёд дошт

Қобили таъкид аст, ки адабиёти чопӣ ба Афғонистон аслан аз кишварҳои Араб, Эрон, Бухоро ва Самарқанд оварда мешуд. Дар соли 1868 Шералихон (шоҳи онвақтаи Афғонистон – Ф.Ғ) ҳангоми сафари худ ба як қатор кишварҳои Шарқ, хусусан Ҳиндустон ва Миср, аз як қатор муассисаҳои муҳими саноатӣ, ҳарби ва инчунин нашриётҳо دیدан намуд ва дар бораи харидории дастгоҳҳои чопкунанда бо мутасаддиёни онҳо шартнома баст. Баъдан барои бунёди муассисаҳои нашриётӣ дар Афғонистон аз кишварҳои хориҷӣ мутахассисонро даъват намуд. И. Яворский муҳаққиқи рус, дар он солҳо ба Афғонистон сафар кардааст, менависад, ки аввалин матбааи шоҳ Шералихон «Матбааи Шоҳӣ» ном дошт ва дар музофоти Болоҳисор ташкил шуда буд. Муҳаррири он Абдулалӣ ном шахс буд, ки бо роҳбарии ӯ аввалин рӯзнома дар Афғонистон бо номи «Шамс-ун-наҳори Кобул» аз чоп баромад.

Таъсиси ин рӯзнома аз тарафи бисёре аз уламои замон хуш қабул гардид ва онҳо минатдории худро оиди рӯйи кор омадани он баён карданд. Олимони давр ба он андеша буданд, ки ин амал сарчашмаи асосии аз ҷаҳолат ва торикӣ берун овардани мардум ва сабаби харҷи бештар ошноӣ пайдо кардани онҳо бо тамаддун ва ҳаёти нав мегардад.

Аҳамияти матбуотро дар ҳаёти инсонӣ Сайид Ҷалолиддини Афғони ҳанӯз дар давраи қарор доштан дар хориҷи кишвари худ дар маҷалаи «Аҳамияти матбуоти рӯзномавӣ» нишон дода менависад, ки «рӯзнома дурбин барои назораи олам, заррабин барои ошкории ҳақиқат ва роҳнамо барои кори нек аст. Рӯзнома муаллими ҳама, воситаи асосии аз бадихо дур рафтан, беҳтарин анбоз» ба ҳаракат даровардани дил ва фикр, роҳнамои пешрафти саноат, тиҷорат, заминдорӣ ва тамоми фаолияти моддӣ ва маънавии инсон аст. Ҳама рӯзнома вазифаи ифтихорию ҳамон лаҳза адо мекунад, ки таҷассумгари адолат бошад ва аз роҳи ҳақиқат дурр наравад.¹

Як гурӯҳи дигар, ки ба моҳият ва аҳамияти рӯзномаи мазкур сарфаҳм намерафтанд, зидди таъбу нашри он буданд ва меғуфтанд, ки он ба тақдир қисмати дунёӣ ва охирати инсон хатар дорад. Ин нуқтаи назари тарафдорону муқобилон дар хусуси фоида ва зарари рӯзнома дар саҳифаҳои худ он ба чоп мерасид.

Монеаи асосӣ дар роҳи таъбу нашри китоб дар Афғонистон вазъияти ногувори иҷтимоӣ ва фарҳангӣ буд. Ҳукмронии муносибатҳо қафомондаи феодалӣ, таассуби як қисми рӯҳониёни мусулмони кишвар, ки аз ҳақиқати ҳол бохабар набуданд ва ё илми кофи надоштанд, сабабгори ин ҳолат буд. Онҳо аз он тарсиданд, ки интишори китоб ва маълумотнокии мардум оромии ҷомеаро ҳалалдор месозад ва хусусан ба урфу одат ва ананаҳои динӣ зарба мезананд.

¹ Ниг. Назаров. Ҳ. С.Д. Афғани и его общественно-политическая школа. Душанбе, 1993, с. 171.

Бисёре аз ашхоси мутаассиб иддао мекарданд, ки рӯзнома фақат барои вақтхушии инсонҳо хизмат мерасонанду халос. Лекин тарафдорони он исрор мекарданд, ки рӯзнома воситаи асосии инкишофи ҷаҳонбинӣ, дониш ва маърифати хонандагон аст.

Дар сайфаҳои рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул» маводҳои зиёд оид ба ташкили ҷамъиятҳои хайриявӣ ва таъсиси мактабҳои навусули мусулмонӣ ба таъби мерасид. Ҳамчунин таъкид мешуд, ки дар қатори ин мактабҳои мусулмонӣ бояд дар Афғонистон ҳатман мактабҳои таълими дунявӣ таъсис дода шавад. Рӯзнома ва дигар нашриётҳо аз тарафи мустамликачиёни хориҷӣ дар вақти ҷанги дуҷони англис-афғонӣ ва ишғоли Афғонистон несту нобуд карда шуданд. Баъди ин амалан таъбу нашр дар Афғонистон то миёнаи солҳои 80-уми асри XIX қатъ гардид.¹

Ҳамин тариқ то солҳои 70-уми асри XIX дар кишвари Афғонистон рӯзномаву маҷалаҳо ба ҷоп намерасиданд ва хабару маълумотҳо дар бораи вазъияти дунё фақат ба таври нақл -даҳонӣ дар бозор ва масҷидҳо гуфта мешуд.

Аз соли 1873 сар карда, амир Шералихон кори таъбу нашрро дар «Матбааи шохӣ», ки дар он рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул» ҷоп мешуд, ба роҳ монд.²

Аз ҳамин давра рӯзноманигорӣ ва бегуфтутӯ таърихи журналистика дар Афғонистон оғоз меёбад. Дар як қатор адабиёте, ки ба мавзӯи матбуот дар Афғонистон бахшида шудаанд, ин ақида низ ҷой дорад, ки гуё то наشري «Шамс-ун-наҳори Кобул», маҷаллае бо унвони «Кобул» ҳам ҷоп мешудааст.³

Шарқшиноси машҳур Назаров Ҳ. таъкид кардааст, ки то наشري «Шамс-ун-наҳори Кобул» дар давраи ҳокимияти Шералихон рӯзномаи «Кобул» ва рӯзномаи «Шамс-ун-наҳор» таъсис ёфта буд, ки асосгузори онҳо Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ мебошад. Афғонӣ бо воситаи ин ду рӯзнома афкори андешаҳо ва ғояҳои ислохотхонаи худро тарғибу ташвиқ мекард.⁴ Лекин маълум аст, ки ҳастӣ ё вучуди рӯзномаи «Кобул» то ба ҳол аниқ нест ва гуфтаи Назаров Ҳ. фақат як фарзия аст. Муалифи асари «Таърихи Афғонистон» менависад, ки дар соли 1879, ҳангоми ҳамлаи англисҳо ба пойтахти Афғонистон шаҳри Кобул ҷангҳои шадид ба вуқӯъ пайвастанд. Аҷнабиён дар роҳи муқовимат ҳар чиро ки меёфтанд, несту нобуд месохтанд. Аз ҷумла, «Қалъаи Боло Ҳисор саҳт хароб гардид ва хобгоҳи Шералихон осеби зиёд дид. Тамоми асбобу лавозимоти таъбу нашр нест карда шуданд. Ин ҳодиса сабаби таназзули матбуот дар кишвар гардид».⁵ Аз ин ҷо чунин хулоса бармеояд, ки шояд дар ин амалиёти харобиовар тамоми шумораҳои рӯзномаи «Кобул» низ сӯхтаву нобуд шудаанд.

Аммо муҳаққиқи шинохтаи - афғон Муҳаммад Козим Оҳанг, ба таҳқиқи омӯзиши масъалаи зикршуда машғул аст, ин гуфтаҳоро рад карда, мавҷудият ва наشري

¹ Ниг. Файз Муҳаммад. Сирадж ат-Таворих, Кабул, 1912, с. 350

² Ниг. «Шамс-ун-наҳори Кобул», №10, 1290, с.2.

³ Ниг. Современный Афганистан. М.; 1960, с. 320.

⁴ Ниг. Назаров Х. С.Д. Афгани и его общественно – политическая школа. Душанбе, 1993, с. 23.

⁵ Ниг. История Афганистана. М., 1982, с. 164. (Отечественный редактор Ю.В. Ганковский).

чунин маҷаллаҳоро инкор менамояд ва мегӯяд: «Шамс-ун-наҳори Кобул» аввалин рӯзномаи матбуоти Афғонистон аст.¹

Дар саҳифоти ин рӯзнома, қисман нутқу баромадҳои Амир ва фармонҳои ӯ ҳамчунин, навиштаҳо оид ба сиёсати ғамхоронааш нисбат ба мардум, мақолаҳо оид ба вазъияти байналмилалӣ, аз ҷумла муносибаташ бо кишварҳои чун Россия, Туркистон, Бадахшон, Қандаҳор ва дигар манотик дарҷ мегардид.

Рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул» аввалин рӯзномаи расмии Ҳукумати Афғонистон буд ва новобаста аз камбудиву норасогиҳояш аҳамияти вижаро доро буд. Ба теъдоди ками нашр нигоҳ накарда, он то рӯзгори мо боқӣ мондааст ва якчанд шуморааш дар Донишгоҳи Кобул маҳфуз мебошад. Нусхаҳои мавҷуда аз 3 апрели соли 1874 аст ва имконият медиҳанд, ки мо то як дараҷа дар бораи сохтори рӯзномаи мазкур ва мӯҳтавои он маълумот пайдо намоем. Шумораи аввали ин рӯзнома 6 ноябри соли 1873 аз чоп баромадааст. Он дар як ҳафта як бор ва баъзан вобаста ба вазъият дар як моҳ як бор ба нашр мерасид. Рӯзнома аз 16 саҳифа иборат буд ва дар ҳар шумора расми шер тасвир меёфт, ки он як қисмати рамзии нишони давлатӣ, маркаҳо ва тангаҳои расмӣ ба ҳисоб мерафт. Нархи як шумораи ҷарида 25 рупия буд, маблағро ӯ сардабири он Мирзо Абдулалӣ ӯ намояндаи махсуси ба ин кор сафарбаршуда мегирифт.

Дар саҳифаҳои рӯзнома масъалаҳои муҳими дохили Афғонистон, кишварҳои Осиё ва Аврупо низ ба нашр мерасид. Ин амал имкон медод, ки мардуми афғон бо наwgониҳои фарҳангӣ ва вазъи сиёсии ҷаҳон ошноӣ пайдо намояд.

Рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул» бо ташаббуси амир Шералихон таъсис ёфта, дар дохили кишвар ва берун аз он шӯҳрат ёфт. Рӯзнома аслан дар қисматҳои шимолу ғарбии вилоятҳои Ҳиндустони Британӣ паҳн мегардид. Фарзияе ҳам вучуд дорад, ки рӯзнома қисман ба Осиёи Марказӣ низ оварда мешуд. Паҳнкунандагони он одамони бомаърифату прогрессивӣ, аз ҷумла корманди худи рӯзнома Ҳоҷи Ҳасан буд. Дар бораи ин амали Ҳоҷи Ҳасан эълоне дар яке аз шумораҳои «Шамс-ун-наҳори Кобул» шаҳодат медиҳад, ки мазмуни зайл дорад: «Ҳар кас мехоҳад ба рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул» обуна шавад, ба Ҳоҷи Ҳасан муроҷиат намояд».²

Он чиро қайд кардан лозим аст, ки таъбу нашр ва паҳнкунии рӯзнома дар он шароити душвору вазнин ҷасорату матонати қавӣ буд, зеро он яроқи асосии мубориза бар зиди бесаводи маҳсуб меёфт ва ҷаҳолатро саҳт мазаммат намуда, дар хусуси музаффариятҳои илму техникаи кишварҳои Ғарб ва воқеаҳои дар ҷаҳон ба амаломеда, маълумот медод.

Мӯҳтавои рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул»-ро вазъи ҷаҳон, воқеияти дарбори амир, ахбор оид ба ҳаёти дохилии кишвар ва дигар ҷорабиниҳои амир дар Афғонистон ташкил медод. Дар саҳифоти рӯзнома қисман ахбор оид ба вазъияти

¹ Ниг. М.К. Оханг. Такаммул бар муарифи «Шамс-ун-наҳор»- Ариана, 1970, №2, с. 63.

² Ниг. «Шамс-ун-наҳори Кобул», №10, 1290. Саҳ.4.

байналмилалӣ чоп мегардид, ки ба фикри мо он аз рӯзномаҳои дигар нусхабардори мешуд. Ба гуфти Яворский амир Шералихон ҳар нусхаи рӯзнома аз Ҳиндустони Британи дастрас мекард.¹

Шералихон ба мисли Амонulloхон ҳамеша маводи ба нашр мерасидагиро назорат менамуд. «Ў тамоми маводи нашр мешудагиро бо диққат аз назар мегузаронид, то ин ки ба ҳайсиаш ва обрӯю нуфузи иҷтимоӣ ва сиёсиаш латма ворид нагардад».² Дар рӯзнома бештар ахбор аз мамлакатҳои хориҷӣ - Аврупо ва Осиё оид ба оқибатҳои ғоратгарӣю дуздӣ дар роҳҳо ва заминчунбӣ дар ғӯшаю канорҳои дунё ворид мегардид. Шералихон таваҷҷӯҳи хоса нисбат ба хабарҳо аз Россия меод ва бо диққати тамоми ҷараёни гуфтушуниди дипломатии байни Россия ва Хитой, бастани шартнома байни давлати рус ва Бухороро пайгирӣ мекард.³

Дар бораи вазъи дохилии Афғонистон маводҳо аз вилоятҳо ва шаҳрҳои гуногун он, ки аслан оиди сохтмони роҳҳо, каналҳо ва купрукҳо буданд, дар рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул» ба таъбир мерасиданд.

Ба таври хулоса, нисбати аввалин рӯзномаи Афғонистон - «Шамс-ун-наҳори Кобул», метавон гуфт, ки он дар соли 1878 бо теъдоди кам ва сифати на он қадар баланд чоп гардид. Рӯзнома барои табақаи ашрофи ҷамъияти феодалии он давраи Афғонистон, роҳбарони соҳибандеша ва навзӣиёни кишвар пешбини шуда буд. Гуфтан ба маврид аст, ки новобаста аз камбудӣҳо ва нуқсонҳои рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул» дар арсаи таърих, сиёсат ва фарҳанги Афғонистон арзиши баландро доро мебошад. Чуноне таъкид сохтем, ин аввалин нашрияе буд, ки ба вазъияти нугувори иқтисодӣю сиёсӣ кишвар нигоҳ накарда, ба чоп мерасид ва ахбори зиёдеро оид ба вазъияти дохилии мамлакат, ҳолати иқтисодӣю иҷтимоӣ, сиёсӣю фарҳанги ва ҳамзамон вазъи ҷаҳони онрӯза интишор месохт, ки ба болоравии ҷаҳонбинӣ ва тафакури хонандагон дар дохил ва хориҷ мусоидат намуд.

Рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул» новобаста ба умри кӯтоҳи худ, ҳамчун сарчашмаи шинохти як давраи таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии кишвари Афғонистон барои муҳаққиқони соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла журналистика хизмат менамояд. Таҳқиқи омӯзиши таърихи рӯзнома ва сохтору мӯҳтавои он дорои аҳамияти илмӣ аст. Илова бар ин, рӯзномаи «Шамс-ун-наҳори Кобул»-ро метавон ба ҳайси асос ва ибтидои наشري рӯзномаҳои дигар кишвари Афғонистон ва ҳатто шурӯи китобчопкунӣ низ донист. «Шамс-ун-наҳори Кобул» мактаби бузургест дар ташаккули рӯзноманигории Афғонистон.

¹ Ниг. Яворский. И.А. Путешествие русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1879гг. т.1, СПб. 1883. Саҳ. 390.

² Афганистан история, экономика, культура. Москва, 1989. С. 193.

³ Ниг. «Шамс-ун-наҳори Кобул» 1290, №10, с.5-6.

Адабиёт

1. Аханг М.К. Сайри журнализм дар Афғонистон. Т.1. Кобул., 1970.
2. Бертельс Е.Э. Афганская пресса. – «Библиография Востока» (НВАН), вып. 5-6, А., 1934, с.9-26.
3. Герасимова А.С. Гирс Г.Ф. Литература Афганистана. М., 1963. 192 с.
4. Мирзоев С. Литературно – просветительская деятельность М. Тарзи и его газета «Сирадж-уль-ахбор» (1911-1919). Душанбе, 1973. 165с.
5. Шохуморов С. «Ахками хузур» как источник по истории Афганистана начало XX в. М., 1980. С.270.
6. Назаров Х. Народные и просветительские - антифеодальные движения в Афганистане. (Конец XIX и начало XX веков) Душанбе- 1976. С.260.
7. Яворский И.Л. Путешествие русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1878-1879 гг. из дневников члена посольства д-ра И.Л. Яворского. Т. 1. 383.с. Т. 2. 387с. СПб.1882-1883.
8. «Шамс ан-нахори Кобул». Кабул. №10, 1290, с.2, с.5-6, с.4.
9. «Сирадж ал- Ахбор» Кабул. 1919, №4, 1913, №1.с.7.
- 10 Губар М.Г. Афганистан на пути истории. Перевод с дари.- М. Давлатова. – М: Наука, 1987.- 280с.
11. История Афганистана. М., 1982; 366с. (Ответственный редактор Ю.В. Ганковский).
12. Ромодин В.А. Очерки по истории и истории культуры Афганистана. М., 1983, 189с.
13. Усмонов И.К. Журналистика. Қисми Душанбе, 2008, 445с.

Фирӯза Ғоибова,
номзади илмҳои филологӣ
сардори Маркази «Тоҷикшиносӣ»